

О. М. Бєляєва

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ЗМІСТОВІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛЬОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ

Анотація. Уточнено сутність поняття «науковий стиль», проаналізовано функціонально-змістовні різновиди наукового мовлення та стилеформівні мовні засоби текстів цього регістру, акцентовано увагу на латинських клішованих одиницях.

Ключові слова: науковий стиль, функціонально-стильові особливості, функціонально-змістовні характеристики, латинські кліше.

Анотація. Уточняется сущность понятия «научный стиль», анализируются функционально-содержательные разновидности научной речи и стилеобразующие языковые средства этого регистра, акцентируется внимание на латинских клишированных единицах.

Ключевые слова: научный стиль, функционально-стилевые особенности, функционально-содержательные характеристики, латинские клише.

Annotation. The essence of the notion “scientific style” is closer defined, the functional content varieties of the scientific language and style forming linguistic means of the register texts, the Latin cliché units are stressed.

Key words: scientific style, functional stylistic peculiarities, functional content characteristics, Latin cliché.

Жодна галузь організованої суспільної діяльності (мистецтво, техніка, виробництво, політика, освіта) не може існувати та розвиватися без відповідної системи об’єктивних знань, які забезпечують життєдіяльність цієї галузі – науки. Наука de facto існує лише будучи втіленою у мовні форми, адже, досліджуючи екстралінгвальну реальність, людина завжди має справу з цією реальністю через мовну субстанцію.

Беручи до уваги зазначене v.s., на сучасному етапі актуальним питанням є дослідження функціонально-стильових і функціонально-змістових особливостей наукових текстів.

Мета пропонованої доповіді полягає у висвітленні типологічних – мовних і мовленнєвих – характеристик наукового мовлення.

Окреслена мета передбачає вирішення таких завдань: уточнити сутність поняття «науковий стиль», проаналізувати функціонально-змістовні різновиди наукового мовлення та стилеформівні мовні засоби текстів цього регістру, у тому числі латинські клішовані одиниці.

Науковий стиль (НС) прийнято визначати як «функціональний різновид літературної мови, що використовується з пізнавально-інформативною метою в галузі науки та освіти [7, с. 26]». Основна функція НС – інформативна, завдання – трансляція наукової інформації, обставини мовлення – офіційні [10, с. 19]. Зауважимо, що у спеціальній літературі поряд із терміном НС використовують термін «наукова-технічна мова [6, с. 191]» і «мова науки [13]», утім, останні не набули широкого визнання.

Функціонально-стильова цілісність текстів цього регістру формується різнорівневими мовними засобами. Так, на рівні морфології відзначається переважно іменний характер мовленнєвих творів, однозначне вживання мовних знаків у предметно-логічних значеннях, інтенсивне використання іменників *singularia tantum* та *pluralia tantum*, насиченість інтернаціональною лексикою, оперування металексемами або метаіменами, наявність суперлативів, авторської форми множини, абстрактного теперішнього часу, безособових форм дієслова, обмежене вживання часток (крім підсилювальних), відсутність вигуку.

На рівні синтаксису особливість наукових текстів, з одного боку, виявляється в елементах мовної надмірності – широкому використанні паралелізмів, вставних зворотів, повторів, наявності однорідних членів речення та значної кількості сполучників, які забезпечують так званий «ланцюжковий характер наукового тексту», «ущільнених» до одного речення узагальнюючих класифікацій, які поєднують декілька тлумачень термінів, інфінітивних, дієприкметникових і пасивних конструкцій [1; 2; 3; 5; 7; 8; 14; 15; 18]. З іншого боку, чітко вираженою є тенденція до мовної економії [5;

14], котра реалізується в синтаксичній компресії. За Т.М. Мальчевською синтаксична компресія – це наперед сплановане та свідоме опущення необхідних членів структури речень у тексті, унаслідок якого весь текст складається з еліптичних речень [14, с. 61].

Завдяки максимальній спеціалізації окремих формантів, дериваційних афіксів, регулярності словотвірних моделей, у тому числі продуктивних прикметникових моделей, що вказують на різний ступінь вияву ознаки, особливості НС яскраво простежується й у галузі словотвору [6, с. 65; 13, с. 5; 18, с. 32; 18, с. 191; 18, с. 240].

На фразеологічному рівні особливість НС полягає у використанні різного роду мовних кліше, які виникли в результаті змістового та структурного відособлення синтагм і речень, що спеціалізуються на вираженні типових комунікативних ситуацій або сталих соціально значущих відношень. Унаслідок цього клішовані одиниці прийнято відносити до одиниць мовлення.

На думку вчених, широке використання узуальних, стереотипних, клішованих мовних одиниць зі звичайною, повторюваною реалізацією лексичних значень, далеких від багатопланових інтерпретацій, та відсутність експресивно-емоційно-оціночних конотацій здатні забезпечити адекватну передачу та сприйняття наукової інформації [15]. Е.г., Н. В. Черемісіна [16] вважає, що внаслідок частої повторюваності стандартні одиниці легко запам'ятовуються та не вимагають у процесі комунікації зайвих зусиль ні від відправника інформації, ні від її реципієнта.

Досліджуючи особливості НС, вважаємо за необхідне розглянути його і з позицій нейролінгвістики. У цьому аспекті НС являє собою особливий нейролінгвістичний код, що поєднує «дві принципово відмінні знакові системи котрі співіснують і взаємодіють в одному семантичному просторі – науковому тексті» [9, с. 40]. Перша – жорстка система й охоплює змістові слова-терміни, які містять інформацію, друга – відносно вільна й організує сприйняття інформації. До другої системи належать різнорівневі мовні

засоби, особливе місце серед яких посідають мовні формули, штампи, кліше. Нейролінгвістичний механізм засвоєння, зберігання і використання мовних формул істотно відрізняється від породження висловлювання з окремих лексем, що забезпечується психофізіологічними підсистемами, співвіднесеними з різними півкулями мозку *ibid.* Унаслідок цього знання стандарту, який характеризується автоматизмом, необхідне насамперед для сприйняття саме інтелектуальної інформації [16].

Незважаючи на поширеність клішованих одиниць у НС, протягом останніх десятиліть спостерігається тенденція до зменшення використання у вітчизняному науковому мовленні латинських кліше. На нашу думку, використання цих ресурсів латинської мови у науковому мовленні є не лише ефективним засобом мовної економії, уникнення повторів і тавтології, переключення уваги читача (слухача), але й показником загального лінгвістичного, культурного та професійного мовного рівня користувача, оскільки, як відомо: *Non tam praeclārum est scīre Latīne, quam turpe est nescire* – *Не так прекрасно знати латину, як ганебно не знати її.*

Яскравою ілюстрацією нашої думки є висловлювання науковців, котрі зауважують, що одночасне поєднання українських і грецьких/латинських елементів у суспільно-політичній лексиці призводить до появи «сміховинних суперплеоназмів» на зразок «народно-демократичний», *id est* «народно-народовладний» тощо [11].

Інший бік проблеми полягає в тому, що в Європі класична освіта ніколи не здавала своїх позицій, тому випускники престижних європейських навчальних закладів володіють латинською мовою. Натомість, унаслідок освітніх реформ, котрі неодноразово проводилися після 1917 року, класичні мови були або вилучені з навчальних програм, або кількість годин постійно невиправдано скорочувалася, що, безумовно, не могло не мати негативних наслідків. Зокрема, А. В. Коржавін [4] зазначає, що відсутність у спеціальних французько-російських словниках латинських мовленнєвих одиниць,

поширених у французьких науково-технічних текстах, спричиняє труднощі розуміння та перекладу оригінальних джерел.

Ще одним чинником, який обумовлює використання клішованих одиниць у НС, є його канонізованість. Як зазначає Р. М. Фрумкіна, «наука – це особливий соціальний інститут, котрий, з-поміж усіх інших, базується на принципі наступності [16, с. 30]». Унаслідок цього кожен науковець виходить не лише з накопичених попередниками знань і результатів, але й повинен згідно з певними канонами зафіксувати відчужене знання та викласти власні результати.

Для того, щоб проілюструвати тезу щодо канонізованості, звернемося до античних джерел. Так, схема промови, побудованої «за законами красномовства», про що йдеться у діалозі Платона «Федр» – вступ, викладення та свідчення, докази, висновки [12] – *in toto* не надто відрізняється від схеми, якій повинні відповідати сучасні тексти НС, зокрема наукові публікації, дисертації, автореферати.

З огляду на те, що жодна наукова галузь не здатна обійтися не лише без вербалізації своїх основних понять, законів, принципів, але й без втілення наукової інформації іншим шляхом – шляхом формалізації, стиліформивна ознака НС – креолізований характер наукових текстів. Пригадаймо, що у семіотиці під текстом розуміють об'єднану за змістом послідовність будь-яких знаків, а не лише вербальних. Використання невербальних елементів – малюнків, фотографій, ілюстрацій, схем, діаграм, графіків, формул, умовних символів, символів-слів, спеціальних позначень, графічних знаків, які за своєю семіотичною природою відносяться до принципово інших знакових систем, ніж мова – розглядається вченими [1; 6; 3; 4; 14; 10] як економний засіб вираження змісту наукових понять та відношень між ними.

Беручи до уваги, що будь-який текст – це завжди одиниця інформативна та комунікативна, а не звичайна лінія послідовності мовних знаків, тексти НС відрізняються від інших стилів не лише формальними, *id est*, функціонально-стилістичними характеристиками, розглянутими нами

v.s., але й мають функціонально-змістовні особливості, обумовлені характером інформації, що транслюється. Відтак, зупинимося на цьому аспекті детальніше.

Як відомо, змістовна інформація може бути фактологічною (емпіричний рівень пізнання), концептуальною/гіпотетичною (теоретичний рівень пізнання), методичною (опис способів і прийомів засвоєння інформації), інструктивною (рекомендації до дій), естетичною (апресіативною, морально-етичною, емоційною) [1]. Саме превалювання того чи іншого виду змістовної інформації (або її комбінацій) створює типологічні ознаки конкретних реєстрів мовлення.

Оскільки наукові тексти розраховані на логічне, а не емоційно-чуттєве сприйняття, основні ознаки цих творів – структурованість, відповідність стандартам, підкреслена логічність, продуманість, попередня підготовленість, а також приблизно однаковий рівень предметної компетенції автора та адресата. Виходячи із зазначеного, в НС переважають наступні різновиди функціонально-змістовних типів мовлення (s. способів трансляції/викладу власне наукової, науково-професійної, навчальної інформації): опис (повідомлення, констатація), визначення (дефініювання), пояснення (порівняння, резюме, узагальнення), аргументація (доведення, обґрунтування, заперечення), рекомендації (алгоритми) щодо виконання дій [1].

Таким чином, типологічні ознаки текстів досліджуваного реєстру мовлення обумовлені не лише формальними (функціонально-стилістичними), але, й змістовними (функціонально-мовленнєвими) характеристиками. Синтезуючи викладене v.s.:

- ✓ стилеформівні ознаки наукового стилю виявляються на різних рівнях мовної системи – морфологічному, синтаксичному, словотвірному;

- ✓ наукові тексти вирізняються від інших текстів високим ступенем креолізації та стандартизованості, остання досягається завдяки широкому використанню мовних кліше;
- ✓ з-поміж клішованих одиниць на особливу увагу заслуговують латинські кліше, котрі уможливають уникнення повторів і тавтології та сприяють переключенню уваги читача (слухача), демонструють рівень мовної обізнаності й культури користувача;
- ✓ з огляду на характер змістовної інформації в наукових (науково-професійних, навчально-наукових) текстах реалізуються такі комунікативні інтенції, як «повідомити», «констатувати», «узагальнити», «обґрунтувати», «надати інструкцією» etc.

Беручи до уваги те, що у більшості студій, представлених у спеціальній літературі, традиційно розглядаються мовно-стилістичні особливості наукових графічних текстів, адже прийнято вважати, що у НС переважає саме писемна комунікація, перспективним напрямом подальших розвідок вважаємо дослідження особливостей усної комунікації в науковій сфері та її підсферах.

Література:

1. Валгина Н. С. Теория текста: [учебн. пособ.] / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2004. – 280 с.
2. Вартапетова С. С. Стиль научной речи / С. С. Вартапетова // Русский язык в школе. – 1998. – № 6. – С. 65 – 73.
3. Зотова В. П. Семантизація термінів у навчальному тексті та словнику (на матеріалі термінології робототехніки): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / В. П. Зотова. – Дніпропетровськ, 1998. – 17 с.
4. Коржавин А. В. Иллюстрированный справочник французской технической терминологии / А. В. Коржавин. – М. : Высшая школа, 1990. – 271 с.

5. Кузнецов В. Г. Функциональные стили современного французского языка / В. Г. Кузнецов. – М. : Высшая школа, 1991. – 160 с.
6. Лингвистические проблемы научно-технической терминологии: Сб. науч. тр. / ред. С. Г. Бархударов и др. – М. : Наука, 1970. – 231 с.
7. Мацько Л.І. Культура української фахової мови : Навч. посіб. / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 360 с.
8. Миньяр-Белоручева А. П. Грамматические особенности текстов по международным отношениям / А. П. Миньяр-Белоручева, О. А. Вдовина // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2007. – № 1. – С. 19 – 29.
9. Непийвода Н. Ф. Науковий стиль як психолінгвістичний код / Н. Ф. Непийвода // Мовознавство. – 1997. – № 2 – 3 (182 – 183). – С. 39 – 44.
10. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови : Навч. посіб. / Г. С. Онуфрієнко. – К. : «Центр навчальної літератури», 2006. – 312 с.
11. Пінчук О. Нариси з етно- та соціолінгвістики / О. Пінчук, П. Червяк. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2005. – 152 с.
12. Платон. Избранные диалоги / Платон; пер. с древнегреч. А. Егунова. – М. : Художественная литература, 1965. – 442 с.
13. Радченко О. І. Мовна норма і варіантність в українській науковій термінології: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. І. Радченко. – Харків, 2000. – 19 с.
14. Стиль научной речи: Сб. научн. трудов / отв. ред. Троянская Е. С. – М. : Наука, 1978. – 280 с.
15. Тер-Минасова С. Г. Семантика функциональных стилей и оптимизация преподавания иностранных языков / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1986. – 152 с.
16. Черемисина Н. В. Принцип экономии в лингвистике и в русской лингводидактике / Н. В. Черемисина // Теория и практика лингвистического описания русского языка в учебных целях: Сб. научн.

труд. / отв. ред. Н. М. Шанський. – М. : Изд-во АПН СССР, 1982. – С. 3 – 25.

17. Фрумкина Р. М. Самосознание лингвистики – вчера и завтра / Р. М. Фрумкина // Известия АН. Серия литературы и языка. – Т. 63. – 1999. – № 3. – С. 3 – 12.
18. Язык и стиль научной литературы. Теоретические и прикладные проблемы: Сб. научн. труд. / рец. Цвиллинг М. Я. и др. – М. : Наука, 1977. – 296 с.